

VIDA GERGŐ

A feminista pedagógia „gender” és „race” kérdései – egy könyvfejezet kapcsán

A feldolgozott tanulmány, Nagel Mechthild *Teaching Feminist Pedagogy on Race and Gender: Beyond the Additive Approach?* (Feminista pedagógia-oktatás a rasszokról és társadalmi nemről: túl az additív megközelítésen?), a Seth N. Asumah-val együtt szerkesztett *Diversity, Social Justice, and Inclusive Excellence – Transdisciplinary and Global Perspectives* című, a State University of New York Press kiadó gondozásában megjelent, igen frissnek mondható 2014-es kiadvány harmadik fejezete. A következő oldalakon összefoglalt részlet Nagel Mechthild professzor asszony nevéhez köthető, aki a filozófia mellett az Afrika kutatás avatott szakembere is, és mindemellett a „gender” témát is aktívan kutatja. Ennek köszönhető a fejezet érdekes és különbözőnek mondható szakterületeket összefogó nézőpontja, mely új következtetések levonásához vezet. A szerző jelenleg a Cortland-i State University of New York (SUNY) előadója és online folyóiratot is vezet, melynek témája nem meglepő módon a feminizmus, az amerikai jogrendszer és büntetés-végrehajtás etnikai-kulturális kisebbségekre vonatkozó kérdései és természetesen még számos más kapcsolódó terület. Ez a fejezet meghatározóan fontos kiindulási pontokat nyújthat ahhoz, hogy miként tudjuk a pedagógiai folyamatok során elkerülni a rasszokkal kapcsolatos és nemi sztereotípiák önkéntelen erősítését.

A fejezet igyekszik feltárni a nők egyenlőtlenségének társadalmi aspektusait emellett azt a nagyon nehéz feladatot is felvállalja, hogy egy új tényezővel bővíti a nézőpontját, mely a rasszista előítéletek és a nemiség metszetében helyezkedik el. Más megfogalmazásban nem elégszik meg azzal, hogy bemutassa az elnyomás rasszista aspektusait, hanem keresztezi azt a nők helyzetének feltárásával, azaz vizsgálni igyekszik a nem fehér bőrű nők helyzetét. Felhívja a figyelmet arra, hogy a társadalmi egyenlőtlenségeknek nem csak rasszjegyekhez köthető társadalmi, hanem nemi összetevői is vannak, melyet sokszor elfed a rasszista gondolkodás. Feltárja az analízis azon nehézségeit is, hogy a feminizmus gyökerei nem rendelkeztek rasszjegyekhez köthető szempontokkal, ezért nem adaptálhatóak egy az egyben például az afroamerikai nők helyzetére. Először nagyobb távolságból közelít: az általánosan vett kirekesztés okai felől egyre szűkítve a mélyebb rétegek felé. Felhívja a figyelmet, hogy nem csak az oktatás, hanem a törvénykezés és a büntetés-végrehajtás is jelentős szerepet vállal a rasszista és nemi alapon működő hátrányos megkülönböztetésben. A szerző világosan mutatja be, hogy mindezt hogyan alakítja az amerikai történelmi hagyomány, mely látszólag demokratikus, de társadalmi szinten inkább konzerválja és elmélyíti egyes csoportok elszigeteltségét. Ehhez kapcsolja azt is, hogy egyes kutatások individuális szempontból közelítenek, melynek hagyományai az amerikai jogrendszerben is fellelhetőek, de ez nem mindig üdvöztető. Felveti, hogy globális kontextusban szükséges a csoportalapú vizsgálatokat is tárgyalni. Bemutatja az interszekció fogalmát és értelmezhetőségét. Gondolatmenetét azzal zárja, hogy egyetemes módon kell változtatni a szemléleten, hiszen elszigetelten egy-egy területen történő változás nem tud begyűrűzni a hétköznapi gyakorlatába hitelesen.

Deborah King és Elizabeth Spelman komolyan megkérdőjelezik az antirasszista és feminista nézetek tarthatóságát és alkalmazhatóságát abban az összekapcsolódó és egyre népszerűbbé váló átfogó rendszerben, mely rasszista és egyéb előítéletek mentén kirekesztő és elszigetelő hatású napjainkban. Érdekes problémát feszegetnek, amikor arra utalnak, hogy bármennyire is igyekszünk feminista vagy nagyobb távolságot tartva antirasszista és egyéb módon tanítani, ha a felhasznált történelmi szövegek és források az alá-fölérendeltséget és egyéb kétpólusú rendszer mellett csoportosítják az ismereteket, mindezt történeti, vallási vagy filozófiai tradícióként. Kérdéses, hogy törekvésünk miként lesz vagy lehet hiteles és sikeres ily módon. Elizabeth Hackett és Sally Haslanger (2006) a *Feminizmus elméletalkotása*¹ című könyvében felteszi a kérdést, hogy vajon mi a legnagyobb akadálya a tág értelemben vett kirekesztés elleni elvek megvalósulásának. Haslanger álláspontja szerint, – aki a nemek társadalmi összetevőinek vizsgálata során vázolja elképzeléseit – a fő ok, a kirekesztő rendszernek alávett gondolkodásmód, míg Wendell² a társadalmi szerkezet hiányosságaira utal, emellett Young a direkt társadalmi elnyomás problematikáját idézi. Ebből is kiderül, hogy a kérdés annyira nem is egyszerű és a probléma sok összetevős. A legfőbb probléma maga az „interszekcionális rendszer”, mely környezetet teremt a kirekesztésnek. Gyakorlatilag egy változatos és sok összetevős, „dinamikus” rendszer eredményezi magát az „interkszekcionálást”, melyben az egyén nemi, faji, társadalmi (osztály) hovatartozásának közös eredménye a kedvezőtlen megítélés, kirekesztés stb.

Deborah King és Elizabeth Spelman továbbhalad ezen a problematikán és az oktatási anyagokat, mint forrásokat jelöli meg az egyik fő tényezőnek, melyek nehezítik az adekvát oktatását a hallgatónak ebben a tematikában. Hiszen az oktatás is egy faktora lehet az interszekcionális rendszernek, itt utal a tananyagtartalmakra és az alkalmazott metodikára is. Ráadásul nem találtak másik modellt, mely ezzel szembehelyezkedett volna, mindezt már húsz év távlatában fogalmazták meg. Carole Pateman és Charles Mills (2007) a társadalmi torzításoktól mentes kontextusba helyezett átfogó és összekapcsolódó elemzést mutat be a témával kapcsolatosan. 2007-es publikációjukban felvetik annak problematikáját, hogy a társadalmi szerződésekből lényegileg kimaradt a nemekkel, fajokkal és társadalmi csoportokkal kapcsolatos valóságos egyeztetés, mely megteremtette az interszekcionális rendszer létrejöttét és megerősödését. Crenshaw³ elemzése is arra utal, hogy ennek egyes vonásai és kialakulásának kezdetei a történelem egyes szakaszaiban keresendők, főleg a fekete bőrű nők egyenjogúságot kezdeményező törekvései környékén. A *Nem és faj*⁴ című kiadványban Sally Haslanger feltárja, hogy milyen elvek mentén kell a nemi, faji és társadalmi interszekcionálás ellen adekvát módon küzdeni és megfogalmazza ezen elvek négy fő csapásvonalát: elsőként fel kell fedni hogy a társadalmi rendszer miként okoz egyenlőtlenségeket és hogy azokat hogyan tudja állandósítani. Crenshaw (1993)⁵ elméletén haladva fel kell tárni, hogy az interszekcionalizáció milyen hatásokkal jár, elemezni kell a kirekesztés filozófiai, vallási, tudományos hátterét és a törvénykezési gyakorlatot, mellyel mindez erősödhet. Szükséges emellett a társadalom kirekesztett ágenseinek felzárkóztatására intézményrendszert létrehozni, mely segítségével a társadalom peremére szorultak is érdekérvényesítési lehetőséget kapnak, mintegy szóhoz jutnak és hallathatják a hangjukat.

A fejezetet olvasva egyre inkább világossá válik, hogy sok szempontból az amerikai feminizmus úttörőnek tekinthető az interszekcionalitás tárgyalásában. Elsők között hívja fel a figyelmet a több összetevős megközelítések (rasszista, nemi, szexuális, szociális megkülönböztetések) együttes hatásának vizsgálatára. Fontos szempontként emeli be a társadalmi osztály nézőpontját is, ezzel a téma sokkal árnyaltabb tárgyalását teszi lehetővé. Hiszen vizsgálható miként is alakul ki a társadalmi elnyomás és hogyan kapcsolódik össze minden szinten egy-egy összetevő – cikk-cakk módon – a már említett interszekciót eredményezve. Elizabeth Spelman felfedi, hogy bár vannak multikulturális és inkluzív

szövegek és törekvések a nyugati (európai) hagyományokban is és ilyen szempontból megalapozott ezek adaptációja is, de ennek ellenére még az új évezred küszöbén is csak nehezen tudják értelmezni a kettőnél több összetevőt a rendszerben (pl.: színes bőrű nők helyzete, kevert származás problémáját is nehezen kezelik vagy akár az eltérő szexuális hovatartozást is, mint összetevőt). Marilyn Frye nyomán ráadásul kiderül, hogy multifaktoriális rendszerről van szó, hiszen van, ahol a színes bőrű férfiak azok, akik márkánsan kerülnek hátrányos megkülönböztetés hatálya alá (rendőrség, büntetés végrehajtás). Kathryn Russell vezeti be a fogalmat „criminal black” azaz „bűnügyi fekete” elnevezés alatt, mely utal arra, hogy a bűnüldözésben működik az előítéletesség bőrszín alapján. (A szerző itt nem sztereotípiát akar alkotni vagy erősíteni. Csupán csak magát a jelenséget fogalmazza meg, ezért nem keverendő az akár „hazai” viszonylatban használatos cigány bűnözéssel). Alexander⁶ (2010:104–105) előrevetíti, hogy nem rasszista indíttatásoknak kellene automatizmusként aktivizálódni, hanem az egyenlőbánásmód felfogásának, melyben a rendszer vezetésének alapvető felelőssége van és mely törvénykezési szinten ugyan már létezik, de a gyakorlatba több tényező alapján is csak nehezen és lassan gyűrűzik be.

A büntetés végrehajtás az egyik nagy indikátora a társadalmi kirekesztésnek és a hátrányos megkülönböztetésnek (BARRY, 2010)⁷. Ugyanis a színes bőrű nők hat az egy arányban „képviseltek” magukat a büntetés végrehajtás által bebörtönzött nők között, azaz hatszor annyi fekete nő kerül börtönbe, mint fehérbőrű. Ennek nem feltétlenül az az oka, hogy ez a réteg valószínűleg ennyivel több bűnt követ el. Mindezek okai a filozófiai rendszerek törvénykezésre és gondolkodásra gyakorolt hatásával is magyarázhatóak. (HILL COLLINS, 1990; DAVIS, 1981; HULL, BELL SCOTT, & SMITH, 1982; HOOKS, 1981; LORDE, 1984; COMBAHEE RIVER COLLECTIVE, 1977/83)⁸ utal ezen gyakorlat azon hátterére, mely még talán a rabszolgatartó idők filozófiai tradícióira (önigazolására) vezethető vissza, melyet ugyan eltöröltek, de a hétköznapokban csak lassabban realizálódott, főleg a gondolkodásmódban. Ilyen szempontból főleg a leszbikus sötétbőrű nők hátrányos megkülönböztetése emelhető ki, ugyanis ők több szempontból is érintettek, hiszen esetükben halmozottan érvényesül a kedvezőtlen társadalmi megítélés. Egyes sikeres, színes bőrű írónők benyomása is az volt, hogy pályafutásuk során, mintha egy többségi „fehér” társadalommal kellett volna megküzdeniük, mielőtt a szakmaiságukat bizonyíthatták volna.

A cikk arra is kitér, hogy a formális oktatás informális színterein is megfigyelhető nemi diszkrimináció, akár a szabadidős tevékenységek során is, melynek érdekessége, hogy a szocio-kulturális hovatartozás csak ráerősít erre. Megfigyelhető patriarchális berendezkedés a felsőoktatásban is, hiszen a nők eltérő szerepkörrel bírnak, mindemellett az, hogy valaki sötétebb bőrrrel rendelkezik csak felerősíti mindezt (annak ellenére, hogy a felsőoktatás napjainkban multikulturálisnak tekinthető).

West és Zimmerman munkája (1987)⁹ úttörőnek mondható a nemiség társadalmi aspektusának feltárásában, azonban összefoglalva a korai feminista könyvek gyenge pontjait: a színes bőrű nők többsége nem tudott azonosulni ezekkel, hiszen megfigyelhető bennük egy tipikusan fehér középosztálybeli érzékenység, ahogy a témát kezelik, valamint alapból nagy különbség van a megfogalmazott elvek és a valóság között. Ezért sajátos módon kellene reprezentálni ezt a réteget. Talán ez az, ami azt is okozza, hogy egy mérsékeltbb vonulatú, de színes bőrű nő által megfogalmazott feminista törekvés adekvátabbnak mondható, mint egy radikális, fehér nők által megfogalmazott feminizmus. Persze mindezt adott csoportra vetítve kell érteni. Azonban ennek megvannak a politikai hátulütői is, hiszen hallgatólagosan háttérbe szoríthatják a feminizmus és antirasszizmus egyéb törekvéseit, ha egyszerre több szemléletet is hangsúlyossá teszünk. Mindenképpen szükség van azonban a több szempontú elemzésre, mely a nők etnikai, faji és társadalmi hovatartozását is szem előtt tartja, pontosan leképezve a valóságot – interszekcionális kategóriát kell alkotni, kerülve a homogenizáló általánosításokat.

Hill Collins árnyalt módon mutatja be az interszekcionális szemlélet előnyeit és hátrányait, mely Linda Martín Alcoff elméletével összhangban született. A nők szerepét dinamikus, történelmi szemszögből vizsgálja, melyben az adott csoport aktív alakítója saját szerepének, nem pedig passzív szereplő. Habár sok szempontból determinált a nők szerepe, mégis rugalmasan alkalmazkodnak és képesek konstruktív módon befolyásolni a feminista politika tartalmi elemeit. Ez messzebbmenően természetesen az oktatásra és más egyéb társadalmi szerepkörökre is hatással van.

Fontosnak tartja, hogy a nők helyzetének vizsgálatát és a feminizmus vizsgálatát vajon individuális példákon keresztül érdemes-e görcső alá helyezni vagy csoportok helyzetét szükséges vizsgálni. Az interszekcionalizáció vizsgálatok véleménye szerint kifejezetten el kell különíteni ezt a két forrást. Megemlíti, hogy a csoport konstruktív elemzése az, amelyet előnyben kellene részesíteni, azonban felveti, hogy az amerikai jog precedens alapú és minden esetben individuális példán keresztül érvel, így ez a gyakorlat ad létjogosultságot az individuális vizsgálatoknak. Az individualista és a csoport alapú analízis mellett Collins kitér arra, hogy sok esetben a rendszer sajátossága, hogy a rasszizmus elfedi a nőkkel kapcsolatos előítéleteket, a szexizmust és más csoport alapú megkülönböztetéseket. Sok kérdés felvetődik a rasszizmus és a szexizmus vizsgálatok, de a lényegi elemek mindig azok, hogy a nők helyzetét nehezebb értelmezni, hiszen a nem társadalmi aspektusból egy hatalmas és sok összetevős csoport (YOUNG).

Konklúzióként azzal zár, hogy szükség van a sok összetevős megközelítésre, azaz a csoport alapú analízisre. Ehhez alapvetően fontos a bázist alkotó filozófiai megközelítés megváltoztatása, melynek egy ötletes megfogalmazása a „mindenki együtt vagy senki”. Megemlíti, hogy az oktatás résztvevői, mind a diákok, mind a tanárok még sok komoly és nehéz párbeszéd előtt állnak, ám ezek a párbeszédok a kedvezőtlen politikai visszhangok ellenére is mindegyik résztvevőt sok új és hasznos tapasztalattal gazdagíthatják.

Érdekes perspektívából tekinthetünk be az inklúzió komplex folyamatába, hiszen a szerző javarészt az amerikai történelmi hagyományok tükrében vizsgálódik, melynek adaptálása az európai viszonyokra elsősorban kicsit nehezebbnek tűnhet, részletekbe menően és a lényegi elemeket tekintve azonban sokkal több kapcsolódási pontot találhatunk, mint megkülönböztető jegyet. A befogadás vizsgálatát egy érdekes szemponttal gazdagítja, mely azért lehet nagyon hasznos, ugyanis az oktatásnak döntő fontosságot tulajdonít benne. Különösen fontos, hogy az interszekcionalitásra adott egyik pedagógiai megközelítés lehet az inkluzív környezet, s benne az egyénekre és a közösségre koncentrált megközelítések előtérbe helyezése, lásd Varga Aranka és Dezső Renáta Anna írását ebben a számban. A szerző úgy tekint az oktatásra, mint a folyamat sikerességét döntően befolyásoló egyik tényezőre. A cikkben feltárul egy holisztikus szemléletet, mely nem mellőzi a társadalmi, oktatáspolitikai és filozófiai alapokat, hiszen könnyen belátható, hogy mindezek döntően hatnak az adott ország oktatásszervezésére. Nagyon hasznos ismeretanyaghoz juttatja az olvasót azáltal, hogy feltárja a társadalmi előítéletek mélységét, és hogy azok miként kapcsolódnak össze, hogyan alakítják a hétköznapiakat is szabályzó rendszereket, mint például a büntetés végrehajtás, oktatás, munkaerőpiac. Ezzel rámutat arra is, hogy az inklúzió csak az oktatáson keresztül sikeresen nem megvalósítható. Gondolatébresztő azzal kapcsolatosan, hogy vajon még melyek azok, az oktatáson kívüli színterek, melyek az oktatásra is döntő hatással vannak, ha inkluzív befogadást akarunk biztosítani egy iskolában.

A tanulmány komoly mondanivalót fogalmaz meg a tanárképzéssel kapcsolatban, hiszen felhívja a figyelmet, hogy a tananyagtartalmak észrevétlen módon erősíthetik a nők elnyomását vagy akár a rasszizmus beépülését a gondolkodásba és mindezt indirekt módon. Feltárja, hogy az ismeretek átadására használt történelmi szövegek sokszor a nők kedvezőtlen helyzetét erősíthetik meg a régi, erőteljesen patriarchális nézetek ismételt hangoztatásával. Ezt tovább vezeti a színes bőrűek egyenlőségért folytatott törekvéseinek

alapvető problematikájával, valamint kiegészíti adott esetben a szexualitás kérdéseivel is, igazán átfogó elemzést nyújtva így az olvasónak.

Jegyzetek

- 1 HACKETT, E. and HASLANGER, S. (2005): *Theorizing Feminisms, A Reader*. New York: Oxford University Press.
- 2 WENDELL, S. (1996): *The Rejected Body: Feminist Philosophical Reflections on Disability*. New York: Routledge.
- 3 CRENSHAW, K. (1993): Beyond Racism and Misogyny: Black Feminism and 2 Live Crew. In Mari Matsuda, Charles Lawrence, Richard Delgado, and Kimberle W. (eds) *Word That Wound*. Boulder: Westview Press.
- 4 HASLANGER S. (2000): *Gender and Race – What are (They)? – (What) We do want Them to be?* MIT Blackwell Publisher Inc., USA – Oxford. 31-55.
- 5 Ld. Crenshaw id. mű.
- 6 ALEXANDER, J. – ALEXANDER, P. (2001): Market as gender domains: The Javanese pasar – Women traders in cross cultural perspective. In L.J. Seligmann (Ed.): *Women Traders in Cross-Cultural Perspective: Mediating Identities, Marketing Wares*. Stanford, California: Stanford University Press.
- 7 BARRY, E. (2010): *From Plantations to Prison, Beyond Slavery*. Palgrave Macmillan, New York.
- 8 SMITH, B. (1983): *Home Girls, A Black Feminist Anthology*. Women of Color Press, New York.
- 9 West, C. and Zimmerman, D. H. (1987): Doing Gender. *Gender and Society*. Vol. 1, No. 2. (Jun., 1987), pp. 125-151.